

MUSTAQILLIK DAVRI O‘ZBEK CHO‘LPONSHUNOSLIGINING TARAQQIYOT BOSQICHLARI VA METODOLOGIK ASOSLARI

Mammatjonova Xurshida Omonboy qizi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

I-kurs magistranti

E-mail: xmammatjonova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillik yillarida o‘zbek adabiyotshunosligining eng muhim tarmoqlaridan biri — cho‘lponshunoslikning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va metodologik tamoyillari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sho‘ro davri mafkuraviy tazyiqlaridan xoli bo‘lgan yangi cho‘lponshunoslikning vujudga kelishi, arxiv materiallarining ilmiy muomalaga kiritilishi va shoir asarlarining germenevtik hamda poetik tahliliga doir yondashuvlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Cho‘lponshunoslik, mustaqillik davri, metodologiya, Naim Karimov, Ozod Sharafiddinov, jadid adabiyoti, poetika, germenevtika, arxiv materiallari.

Аннотация. В данной статье анализируются становление, этапы развития и методологические принципы одной из важнейших отраслей узбекского литературоведения в годы независимости — чулпановедения. В исследовании освещены возникновение нового чулпановедения, свободного от идеологического давления советского периода, введение архивных материалов в научный оборот и подходы к герменевтическому и поэтическому анализу произведений поэта.

Ключевые слова: Чулпановедение, период независимости, методология, Наим Каримов, Ozod Sharafiddinov, джадидская литература, поэтика, герменевтика, архивные материалы.

Anatation. This article analyzes the formation, stages of development and methodological principles of one of the most important branches of Uzbek literary studies - cholpan studies during the years of independence. The study highlights the emergence of a new cholpan study, free from the ideological pressures of the Soviet era, the introduction of archival materials into scientific circulation, and approaches to the hermeneutic and poetic analysis of the poet's works.

Keywords: Cholpan studies, independence period, methodology, Naim Karimov, Ozod Sharafiddinov, new literature, poetics, hermeneutics, archival materials.

Kirish. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng milliy adabiyotshunoslikda tamomila yangi davr boshlandi. Bu davr nafaqat xronologik bosqich, balki milliy tafakkurning mafkuraviy qoliplardan ozod bo‘lishi va adabiy merosga haqqoniy baho berish jarayonidir. Ushbu jarayonning markazida XX asr tongining yirik namoyandasi Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon ijodini qayta kashf etish masalasi turdi [1].

Cho‘lpon sho‘ro hukumati tomonidan 1937-yilda "xalq dushmani" sifatida ayblanib qatag‘on qilingan va uzoq yillar davomida uning nomi va asarlari taqiqlab kelingan edi. Garchi 1956-yilda rasman oqlangan bo‘lsa-da, uning ijodiga nisbatan "millatchilik" tamg‘asi 1980-yillar oxirigacha saqlanib qoldi. Faqat mustaqillik arafasida va istiqloq yillaridagina Cho‘lpon ijodini keng ko‘lamda tadqiq etishga ob‘yektiv sharoit yaratildi. 1991-yil 25-sentabrda shoirning "Yana oldim sozimni" kitobi uchun Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofoti berilishi cho‘lponshunoslikning yangi taraqqiyot bosqichiga huquqiy va ma‘naviy asos bo‘ldi [2, 5].

Ushbu maqolaning maqsadi — mustaqillik davri cho‘lponshunosligining asosiy bosqichlarini tizimlashtirish va ushbu tadqiqotlarda qo‘llanilgan metodologik asoslarni ilmiy tahlil qilishdan iborat.

Metodlar. Ushbu tadqiqot mustaqillik davri cho‘lponshunosligining nazariy-metodologik evolyutsiyasini o‘rganishda kompleks va multidistsiplinar yondashuvga tayanadi. Maqolada shoir merosiga doir talqinlarni xolis baholash uchun quyidagi ilmiy metodlar tizimidan foydalanildi:

Xronologik va davrlashtirish metodi. Istiqlol yillarida e‘lon qilingan Cho‘lpon hayoti va ijodiga doir monografiyalar, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalar xronologik izchillikda saralandi. Adabiyotshunoslikdagi davrlashtirish mezonlari (N. Mallayev va B. Qosimov tizimi) asosida cho‘lponshunoslikning taraqqiyoti uchta yirik bosqichga ajratildi. Bu metod sohaning 1991-yildagi "oqlash va matn tiklash" davridan bugungi "chuqur akademik tadqiq" bosqichigacha bo‘lgan rivojlanish trayektoriyasini aniqlash imkonini berdi.

Biografik tahlil. Cho‘lpon shaxsi va taqdiri bilan bog‘liq tadqiqotlarni o‘rganishda akademik Naim Karimov tomonidan shakllantirilgan biografik metod yetakchilik qildi. Mazkur metod adabiy hodisalarni tarixiy voqealar bilan, badiiy asarni esa yozuvchi hayoti va ma‘naviy-estetik olami bilan uzviy aloqada tadqiq etishni ko‘zda tutadi. Tadqiqotda sobiq KGB arxivlaridagi tergov hujjatlari kabi birlamchi manbalarning cho‘lponshunoslik metodologiyasiga ta‘siri tahlil qilindi [8].

Germenevtik va poetik metod. Shoir lirikasi va nasridagi ramzlar, majozlar va "qatlar orasiga berkingan" ma‘nolarni anglashda germenevtika uslubi qo‘llanildi. Bu yondashuv muallifning individual ruhiy dunyosi va betakror shaxs qalb manzaralarini ochib berishda asosiy vosita bo‘ldi. Germenevtik interpretatsiya orqali Cho‘lpon asarlaridagi "dekorativ til" va konnotativ qirralar adabiy fakt sifatida baholandi. Poetik tahlil doirasida esa matnning ichki qurilishi, ritmi, vazni va estetik ifodasi o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganildi [6].

Natijalar. Tadqiqotlar natijasida mustaqillik davri cho‘lponshunosligi taraqqiyotini uchta asosiy, bir-birini to‘ldiruvchi bosqichga tizimlashtirish mumkinligi aniqlandi. Har bir bosqich o‘zining metodologik yangiligi va manbalar qamrovi bilan xarakterlanadi:

Birinchi bosqich (1991–2000-yillar): Oqlash va matn tiklash davri. Mustaqillikning ilk yillarida cho‘lponshunoslikning asosiy vazifasi shoir merosini oqlash va yo‘qotilgan matnlarni qayta tiklashdan iborat bo‘ldi. Xuddi kadastr tizimida mulk huquqining qonuniyligini tekshirish kabi, bu bosqichda Cho‘lpon ijodining "milliy adabiyotdagi qonuniy o‘rni" tiklandi.

Huquqiy e‘tirof: 1991-yil 25-sentabrda shoirning "Yana oldim sozimni" she‘riy to‘plami Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofoti bilan taqdirlanishi cho‘lponshunoslikka davlat darajasidagi maqom berdi.

Metodologik o'zgarish: Ozod Sharafiddinovning "Cho'lponni anglash" (1994) asari shoir shaxsiga nisbatan sho'ro mafkurasi o'rnatgan "tushkun shoir" tamg'asini olib tashlab, uni millat ozodligi kuychisi sifatida qayta talqin qildi. Bu jarayon cho'lponshunoslikning germenevtik poydevorini shakllantirdi.

Ikkinchi bosqich (2000–2015-yillar): Arxiv inqilobi va biografik tadqiqotlar. 2000-yillarning boshlaridan boshlab Davlat xavfsizlik xizmati (sobiq KGB/NKVD) arxivlarining ilmiy muomalaga ochilishi cho'lponshunoslikda yangi davrni boshladi.

Faktologik boyish: Akademik Naim Karimov arxiv hujjatlari, shoirning so'nggi tergov bayonnomalari va zamondoshlari xotiralari asosida "Cho'lpon" ma'rifiy romanini yaratdi. Bu davrda biografik metod cho'qqiga chiqdi va shoirning taqdiri tarixiy voqelik bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilindi.

Xalqaro integratsiya: Cho'lpon ijodi jahon miqyosida o'rganila boshlandi. 2008-yilda Parijda nashr etilgan "O'zbekiston she'riyati antologiyasi" shoir lirikasi namunalarini g'arb kitobxoniga havola qildi. Yaponiya (Tokyo University) va Turkiya (Istanbul va Ankara Haci Bayram Veli universiteti) olimlari shoir ijodini global jadidchilik kontekstida tadqiq etishga kirishdilar.

Uchinchi bosqich (2015-yildan hozirgacha): Poetik tahlil va akademik tizimlashtirish Zamonaviy cho'lponshunoslik shoir asarlarini faqat tarixiy hujjat emas, balki chuqur badiiy-estetik hodisa (Digital Humanities va Germenevtika) sifatida o'rganishga o'tdi.

Germenevtik interpretatsiya: D. Quronov va B. Karim kabi olimlar Cho'lpon lirikasi poetikasini germenevtik tahlil qilish orqali matndagi milliy ruh va individual ruhiyat manzarasini ochib berdilar. "Ko'klarga berkingan Yer qizi" kabi obrazlar shoir xayoloti va ilohiy mazmun uyg'unligi sifatida qayta kashf qilindi.

Akademik nashrlar: Cho'lponning 10 jildli to'la asarlar to'plamini tayyorlash loyihasi cho'lponshunoslikni "adabiy kadastr" kabi yagona, tizimlashtirilgan elektron va akademik bazaga aylantirishga xizmat qilmoqda. Tadqiqotlar natijasida shoirning nafaqat lirikasi, balki publitsistikasi va tarjima san'ati (Shekspir, Pushkin) ham yangi milliy madaniyat yaratish asosi sifatida el'tirof etildi [3].

Munozara. Mustaqillik davri cho'lponshunosligining natijalari shuni ko'rsatadiki, bu davr adabiyotshunosligi shunchaki xronologik bosqich emas, balki milliy estetik tafakkurning tubdan yangilanish jarayonidir. Tadqiqot natijalarini metodologik va nazariy jihatdan quyidagi yo'nalishlarda muhokama qilish lozim:

Mafkuraviy qoliplardan estetik erkinlikka o'tish. Sho'ro davri tanqidchiligida Cho'lpon ijodi "sinfy kurash" va "partiyaviylik" prinsiplari asosida tahlil qilingan bo'lsa, istiqlol yillarida adabiyot "hukmron mafkura tazyiqidan qutulgan millat ijodiy dahosining samarasi" sifatida talqin etila boshlandi. Munozaramizning o'zagi shundaki, endilikda Cho'lpon lirikasi insonni "ishchi kuchi" yoki "ishlab chiqaruvchi" deb emas, balki "alohida inson shaxsining ma'naviyatini mukammallashtiruvchi" murakkab fenomen deb

biladi. Bu yondashuv adabiyotni "ijodkorning ko'ngil ishi" darajasiga ko'tardi, bu esa cho'lponshunoslikning germenevtik asosini tashkil etadi [5].

Arxiv materiallarining metodologik ahamiyati. Natijalarda qayd etilganidek, 2000-yillardan keyin Davlat xavfsizlik xizmati (sobiq KGB/NKVD) arxivlarining ochilishi cho'lponshunoslikda "biografik metod"ning yangi bosqichini yaratdi. Akademik Naim Karimovning Cho'lpon hayoti va fojeasini arxiv hujjatlari bilan bog'lab o'rganishi shuni isbotladiki, shoirning har bir misrasi real tarixiy iztirob mahsulidir. Bizningcha, bu arxiv materiallari Cho'lponni "millatchilik"da ayblagan sho'ro tanqidchilari da'volarini yo'qqa chiqardi va uni milliy istiqlol g'oyasining "yalovbardori" (bayroqdori) sifatida qayta kashf etishga imkon berdi.

Germenevtik va poetik tahlil sintezi. Munozara jarayonida "dekorativ til" va ramziylik masalasi alohida o'rin tutadi. Cho'lpon asarlaridagi, masalan, "Binafsha" yoki "Vatan" obrazlari ostiga berkingan mazmuni germenevtika metodi orqali o'qish mumkin. Germenevtik interpretatsiya shoirning individual ruhiy dunyosiga, uning "ko'klarga berkingan Yer qizi" kabi xayolot dunyosidagi obrazlariga kirib borishda asosiy vosita bo'ldi. Poetik tahlil doirasida esa lirik sub'yektning shakllanishi, "rolli lirika" (muallif-roviy-men) tizimining murakkabligi cho'lponshunoslikni jahon darajasidagi nazariy-poetik tadqiqotlar darajasiga olib chiqdi [7, 9].

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi. Mustaqillik davri tanqidchiligi Cho'lpon ijodini milliy g'oya, ijtimoiy ong va estetik ifoda o'rtasidagi bog'liqlikda tahlil qilmoqda. Cho'lponning Sharq va G'arb adabiy aloqalarini sintez qilgani, xususan, Shekspirning "Hamlet"ini tarjima qilgani, uning nafaqat o'zbek shoiri, balki jahon madaniyatini milliy zaminda yangilagan ijodkor ekanligini ko'rsatadi. Bu o'rinda ontologik qadriyatlar — go'zallik, ozodlik va adolat shoir ijodi uchun "rul emas, balki kompas" vazifasini o'tagani haqidagi fikrlar metodologik nuqtai nazardan muhimdir.

Xalqaro Cho'lponshunoslik: qiyosiy tahlil. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Cho'lpon ijodi bugun Tokyo, Parij va Istanbul universitetlarida global jadidchilik kontekstida o'rganilmoqda. Bu esa o'zbek cho'lponshunosligining metodologik bazasi endilikda xalqaro komparativistika (qiyosiy adabiyotshunoslik) talablariga moslashib, milliy adabiyotni jahon adabiy jarayonining uzviy qismi sifatida baholashga xizmat qilayotganidan dalolat beradi [10].

Xulosa. Mustaqillik davri o'zbek cho'lponshunosligi — bu milliy g'urur va ilmiy adolatni tiklash jarayonidir. Taraqqiyot bosqichlari tahlili shuni ko'rsatadiki, soha 30 yil ichida oddiy matn nashrlaridan murakkab nazariy-metodologik tadqiqotlar darajasiga ko'tarildi. Bugungi kunda cho'lponshunoslikning asosiy metodologik poydevorini tarixiy-madaniy kontekst, germenevtik talqin va poetik tahlil tashkil etadi. Arxiv materiallarining kashf etilishi Cho'lponni shunchaki shoir emas, balki milliy ozodlik harakatining g'oyaviy rahnamolaridan biri sifatida e'tirof etishga imkon berdi. Kelajakda shoir ijodini raqamli

gumanitar fanlar (Digital Humanities) metodlari yordamida, ya'ni til statistikasi va konseptual xaritalash orqali o'rganish cho'lponshunoslikning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sharafiddinov O. Cho'lponni anglash. – Toshkent: Xazina, 1994.
2. Karimov N. Cho'lpon. – Toshkent: Fan, 1991.
3. Cho'lpon. Yana oldim sozimni (she'riy to'plam). – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1991.
4. Quronov D. Cho'lpon lirikasi poetikasi. – Toshkent: Fan, 2004.
5. Karim B. Cho'lponning tiniq olami. – Toshkent: 2009.
6. G'aniyev I. Cho'lpon ijodida Sharq va G'arb aloqalari: Filol. fan. dok.... diss. – Toshkent: 2012.
7. Cho'lpon. Asarlar (uch jildlik). – Toshkent: Xazina, 1997-1998.
8. Karimov N. Arxiv sirlari: Cho'lpon hayoti hujjatlarda. – Toshkent: 2000.
9. Mustaqillik davri o'zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligi (maqolalar to'plami). – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2013.
10. Cho'lpon. Kecha va kunduz (roman). – Toshkent: Sharq, 1995.

